

УДК 374.091

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/63-1-47>**Олена ІОНОВА,***orcid.org/0000-0002-9306-5553**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії і методики викладання
природничо-математичних дисциплін у дошкільній, початковій і спеціальній освіті
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) elenaionova25@ukr.net***Світлана ЛУПАРЕНКО,***orcid.org/0000-0002-3111-5340**доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
(Харків, Україна) svetlana.luparenko@gmail.com*

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ЯК ІНТЕГРАЦІЯ ФОРМАЛЬНОГО ТА НЕФОРМАЛЬНОГО ВИДІВ ОСВІТИ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано питання співвідношення формального та неформального видів освіти як чинника безперервної освіти особистості. Актуальність проблеми зумовлена доцільністю врахування результатів неформальної освіти поряд із результатами формальної освіти для вирішення завдань безперервної освіти як постійного континууму навчання впродовж життя. Метою статті є розкриття підходів зарубіжних науковців до неформальної освіти та її співвідношення з формальною освітою. Висвітлено тенеу ідей безперервної освіти у світовій психолого-педагогічній думці та виявлено нерозривний зв'язок поняття «неформальна освіта» із дискурсом освіти впродовж життя. Відзначено, що неформальна освіта – це організована, структурована, неінституціалізована (без ознак шаблону) діяльність, що розрахована на суб'єктів цільової групи, здійснюється епізодично й короткостроково та призначена для досягнення певного набору цілей. Схарактеризовано відмінні риси неформальної освіти у співвідношенні з формальною, а саме: орієнтація на конкретні освітні запити різних груп (соціальних, професійних, демографічних) населення; переважно короткострокове висунення цілей, що обмежуються географічно, контекстуально або складом групи; широка участь і неоднорідність цільових груп; самоокупність і запрошення викладачів-добровольців або позаітатних викладачів, залучення непрофесіоналів; функціональний характер змісту, його чутливість до місцевого середовища і здатність чуйно реагувати на його потреби; гнучкість в організації й методах навчання; відсутність примусового характеру, базування на власній мотивації й активності людей; високий особистісний смисл навчання та внутрішня відповідальність тих, хто навчається, за результати освітньої діяльності; розвиток якостей особистості, що забезпечують сприятливі передумови для особистого життя, успішної участі в суспільному та трудовому житті; забезпечення можливості краще розуміти й можливо змінювати навколишню соціальну структуру; розвиток мобільності в умовах сучасного світу, що швидко змінюється; самооцінка тими, хто навчається, отриманих результатів на основі значимих для них критеріїв; демократичної стосунки між учасниками освітнього процесу.

Ключові слова: безперервна освіта, освіта впродовж життя, формальна освіта, неформальна освіта, світовий досвід.

Olena IONOVA,*orcid.org/0000-0002-9306-5553**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Theory and Methodics
of Teaching Natural-Mathematical Disciplines
in Preschool, Primary and Special Education
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) elenaionova25@ukr.net***Svitlana LUPARENKO,***orcid.org/0000-0002-3111-5340**Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Educology and Innovative Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) svetlana.luparenko@gmail.com*

CONTINUOUS EDUCATION AS INTEGRATION OF FORMAL AND NON-FORMAL TYPES OF EDUCATION: GLOBAL EXPERIENCE

The article analyzes the issue of the ratio of formal and non-formal types of education as a factor of person's continuous education. The relevance of the problem is determined by the expediency of taking into account the results of non-formal education along with the results of formal education to solve the problems of continuous education as a permanent continuum of lifelong learning. The aim of the article is to reveal the foreign scientists' approaches to non-formal education and its relations with formal education. The genesis of the ideas of continuous education in the world psychological and pedagogical thought is highlighted as well as the inseparable connection of the concept of "non-formal education" with the discourse of lifelong education is revealed. It is noted that non-formal education is an organized, structured, non-institutionalized (without signs of a pattern) activity designed for subjects of the target group, carried out episodically and in the short term and intended to achieve a certain set of goals. The distinctive features of non-formal education compared to formal education are characterized. They are: orientation to specific educational requests of different groups (social, professional, demographic) of the population; mainly short-term setting of goals limited geographically, contextually or by the features of the group; broad participation and heterogeneity of target groups; self-sufficiency and invitation of volunteer teachers or freelance teachers, involvement of non-professionals; the functional nature of the content, its dependence on the local environment and the ability to respond sensitively to its needs; flexibility in organization and teaching methods; lack of coercive nature of education, focus on people's motivation and activity; high personal sense of learning and learners' internal responsibility for the results of educational activities; development of personality qualities that provide favourable conditions for personal life, successful participation in social and working life; providing an opportunity to better understand and possibly change the surrounding social structure; development of mobility in the rapidly changing conditions of the modern world; learners' self-assessment of the results obtained on the basis of criteria which are important to them; democratic relations between the participants of the educational process.

Key words: continuous education, lifelong education, formal education, non-formal education, world experience.

Постановка проблеми. Концепція безперервної освіти отримала імпульс до розвитку більше 30 років тому, проте в останнє десятиліття вона найбільш активно розвивається в усьому світі, зокрема й в Україні.

Завдання розширення доступу до безперервної освіти зумовлено необхідністю формування конкурентної й орієнтованої на знання економіки (CEDEFOP, 2003). Отримання знань упродовж усього життя серед іншого сприяє особистісній самореалізації та трудовій адаптації дорослого населення країни, підвищує якість людського капіталу (European Commission, 2001). Участь населення у безперервній освіті є одним із ключових показників рівня економічного розвитку в багатьох країнах, наприклад, у Європейському Союзі цей показник відноситься до ключових індикаторів у стратегії «Освіта й навчання 2020» (Strategic framework).

Вирішення проблеми безперервності освіти особистості фахівці багатьох країн світу вбачають у відповідному співвідношенні формальної, неформальної та інформальної освіти. Упродовж століть суспільство мало можливість переконалися в тому, що система формальної освіти була не в змозі перевищити результат позаформальної соціалізації людини.

Аналіз досліджень. У наукових джерелах презентація концепції безперервної освіти відбувається в таких термінах, як: «освіта дорослих» (adult education), «відновлювана освіта» (recurrent education), «перманентна освіта» (permanent education), «освіта впродовж життя» (lifelong

education), «навчання впродовж життя» (lifelong learning), «продовжена освіта» (continuing education), «подальша освіта» (further education) тощо (Освіта протягом життя).

Концепція безперервної освіти, або освіти впродовж життя активно підтримується українською науково-педагогічною спільнотою та знаходить своє відображення в багатьох наукових розвідках (Н. Андрущенко, В. Биков, В. Кремень, О. Локшина, Л. Лук'янова, О. Маркозова, О. Овчарук, О. Огієнко, І. Ромашко, Т. Скорик та ін.).

Важливим напрямом наукового дискурсу є також дослідження питань неформальної освіти (М. Гавінек-Дарагуля, Т. Голубенко, С. Закревська, С. Зінченко, О. Іваник, Т. Ткач, Н. Трамбовецька, О. Шапочкін та ін.), зокрема, висвітлення основних тенденцій розвитку неформальної освіти закордоном (Гончарук, 2012) та в Україні (Павлик, 2018); теоретичні та практичні аспекти організації неформальної освіти педагогів (Ісаєва, 2018; Євтухова, Левіт, 2021; Іонова, Лупаренко, 2021 та ін.).

Водночас питання співвідношення формального та неформального видів освіти як фактора навчання впродовж життя досліджено недостатньо.

Мета статті – висвітлити підходи зарубіжних науковців до неформальної освіти та її співвідношення з формальною освітою.

Виклад основного матеріалу. Здійснений науковий пошук свідчить про те, що започаткування дискусій у сфері неформальної освіти за рубежом відбулося завдяки працям філософа та психолога Дж. Дьюї (наприкінці XIX сторіччя), а також

засновника андрагогіки М. Ноулза (Knowles, 1980) у середині ХХ століття.

Загалом історія виникнення та розвитку неформальної освіти, а також її понятійно-термінологічний апарат у наукових джерелах пов'язуються з такими подіями. У 1967 р. на Міжнародній конференції (Уільямсберг, США) було висунуто ідеї, що стали основою відомого аналізу «світової кризи у сфері освіти», яка зростала. Учасники конференції висловили занепокоєність непридатними програмами, думку про те, що освітній економічний зростання не обов'язково йдуть у ногу, багато країн мають труднощі фінансування формальної освіти. Було зроблено висновки про те, що офіційні системи освіти надто повільно адаптуються до соціально-економічних змін, їх розвиток стримує не лише власний консерватизм, а й інерція самих суспільств. Саме з цієї вихідної точки стратегі й економісти Всесвітнього банку почали відрізняти формальну, неформальну й інформальну освіту. Така категоризація освіти виходила, насамперед, із праць Ф. Кумбса та М. Ахмеда, які до неформальної освіти віднесли будь-яку організовану навчальну діяльність за межами формальної освіти й визначили її як окрему діяльність, спрямовану на служіння суб'єктам навчання та реалізацію особистісних навчальних цілей (Coombs, Ahmed, 1974).

Спочатку неформальна освіта співвідносилася лише з формальним шкільним навчанням та неформальним навчанням на курсах. В. Масик і К. Уоткінс зробили наступний крок у визначенні: вони почали з форм навчання в організаціях і віднесли до неформального навчання власне неформальне, тобто таке, що не організовано формально й не фінансується закладами (Watkins, Marsick, 1990).

Прикладом більш широкого підходу є визначення, що орієнтується на автодидактику й самонавчання з акцентом на самовизначення учня відносно навчання. Звернення вчених до автодидактики пояснювалося тим, що у 70-ті рр. минулого століття значну роль відіграло усвідомлення того, що розвиток, у першу чергу, залежить від самих людей і що треба приділяти більше уваги підвищенню якості їхнього життя. Це потребувало нових підходів до формальної освіти й надало значний поштовх неформальній освіті. Так, П. Фордхем висловив думку про те, що неформальна освіта пов'язана з тим, що її організація та планування мають бути забезпечені самими учнями (Fordham, 1993).

У 1977 р. Т. Сімкінс зробив спробу пояснити деяку заформалізованість неформальної освіти. Він проаналізував програми неформальної освіти

з точки зору цілей, термінів, методів й контролю порівняно з програмами формальної освіти. У процесі створення ідеальної моделі навчальної програми було виявлено, у якому ступені неформальні ініціативи в галузі освіти за їх гнучкості, локальності, «нежорсткості» залишаються, тим не менш, у межах традиційних (формальних) навчальних програм (Simkins, 1977).

У контексті досліджуваної проблеми особливий інтерес викликають праці Т. Джеффа та М. Смита, у яких розкриваються відмінності між формальною й неформальною освітою на основі процесу конструювання освітньої програми. У цьому сенсі формальну освіту можна певним чином розглядати як освіту, що організується «зверху донизу». Виходячи з цього, майже всі програми підготовки, що забезпечуються працевластувачами й державою, потрапляють у цю категорію. Водночас неформальна освіта організується виключно в інтересах учнів, у плануванні програм, як правило, беруть участь самі учні, тобто вона значною мірою здійснюється «знизу доверху», на основі погоджених освітніх програм (Jeffs, Smith, 1999).

Досить цікавим є бачення А. Роджерса щодо історії розвитку та сучасного стану неформальної освіти у співвідношенні з формальною освітою. Дослідник вважає, що критики формальної освіти наприкінці 1960-х – на початку 1970-х рр. більше уваги приділяли власне критиці, ніж пошукам альтернатив. Тим не менш, такі альтернативи були доступними, зокрема гуманістична психологія, що є однією з основ неформальної освіти (Rogers, 2005). Так, К. Роджерс (один із творців і лідерів гуманістичної психології) запропонував парадигму експериментального навчання, що базується на гуманістичному підході, тобто на добровільному навчанні, яке спирається на потреби й досвід тих, хто навчається, поважне ставлення до них як до окремих унікальних індивідуальностей, розподіл відповідальності за навчання серед усіх членів групи, котрі беруть участь у навчанні, критичну рефлексію знань, віри, цінностей і поведінки суспільства, самокероване навчання й циклічну взаємодію навчання й діяльності (Rogers, 1969).

У 80–90-ті рр. ХХ століття в зарубіжних освітніх системах особливо яскраво виявлялися контрасти між більше або менше «академізованими» системами формальної й неформальної освіти. Формальна освіта значною мірою пов'язана зі системно-орієнтованим характером навчання, коли ті, хто навчається, є пасивними реципієнтами знань, умінь і ставлень, що транслюються системою освіти через викладача й відповідні

вимоги. Неформальна освіта спрямована, перш за все, на особистісно-орієнтоване навчання й у ній створюється унікальне знання, що конструюється на основі власного досвіду.

У світовому освітньому просторі можна виділити два варіанти розвитку моделей неформальної освіти: американську та європейську. Так, витоки американської моделі знаходяться у працях Дж. Дьюї та М. Ноулза. Перші наукові праці з дослідження безпосередньо неформальної освіти з'явилися у 70-х рр. минулого століття, а наприкінці 80-х рр. було впроваджено поняття інформальної освіти. У подальшому, у 1990–2000-х рр., у США та Канаді фактично було створено інфраструктуру неформальної та інформальної освіти, що включала в себе організації, для яких ці види освіти стали успішним бізнесом (Nonformal education, 2004).

Слід відзначити, що в американській моделі під інформальною освітою розуміється взагалі будь-яка соціальна активність людини, що змінює її свідомість, розширює досвід, дозволяє засвоїти додаткові компетенції тощо, тобто все те, що набувається людиною спонтанно й не контролюється нею. У такій логіці важко розрізнити поняття освіти й соціалізації, що, у свою чергу, актуалізує потребу в більш детальній проробці поняття інформальної освіти.

Що стосується європейської моделі, то підхід до неформальної освіти ґрунтується на впровадженні парадигми освіти впродовж життя (lifelong learning), безперервності освіти як основної характеристики сучасної освіти.

Радою Європи неформальне навчання тлумачиться як таке, що охоплює практично будь-яке навчання, спрямоване на точну, але вільно обрану мету, що враховує соціальний контекст, при цьому головна або єдина діяльність неформального навчання не полягає у шкільному або професійному навчанні. Виходячи з такого розширеного конкретного змісту, неформальне навчання охоплює практично всі дії, що не спрямовані на отримання диплому або визнаного свідоцтва про закінчення та відбуваються за межами інституціолізованого, запланованого шкільним або професійним навчанням контексту (Nonformal Education, 1999).

Відзначимо, що Рада Європи завжди сприяла визнанню неформального навчання. Варто відзначити Симпозіум із неформального навчання (м. Страсбург, 13–15 жовтня, 2000 р.), а також Рекомендацію (2003 р.) про сприяння й визнання неформального навчання молоді. Цей документ рекомендує створення Європейського портфоліо для працюючих у позашкільних межах моло-

діжних лідерів і молодіжних працівників. Треба також згадати і спільну конференцію Ради Європи та ресурсного центру SALTO «Мости для визнання» (м. Лойвен, 19–23 січня, 2005 р.), а також розробку Європейського портфоліо молодіжних лідерів і молодіжних працівників у галузі неформального навчання (2007 р.) тощо.

У 2000 р. після Лісабонського саміту Європейський Союз видає «Меморандум про безперервну освіту Європейського Союзу», у якому відзначалося: «Континуум безперервної освіти робить формальну й неформальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання». Там же проголошувався вектор на розробку високоякісної системи «APEL» («Акредитації попередньої й неформальної освіти») (A Memorandum on Lifelong). У наступних документах, що визначають основні параметри європейської освітньої системи, неодноразово наголошувалося на необхідності виробки загальних критеріїв для співвіднесення неформальної й інформальної освіти в різних країнах, визнання знань, отриманих таким чином. Для того щоб ці системи користувалися довірою, Європейський Союз у 2004 р. надав тлумачення неформального й інформального навчання, а також прийняв Загальні Європейські Принципи для їх визнання. У 2006 р. був визначений п'ятирічний термін для остаточної розробки й упровадження цієї системи в діагностику професійних навичок людини.

Європейський саміт, що відбувся в Лісабоні (березень, 2000 р.), став поворотним у визначенні освітньої політики та практики Європейського Союзу. Його висновки підтверджують, що Європа вже вступила в «епоху знань» із усіма культурними, економічними й соціальними наслідками. Швидко змінюються звичні моделі освіти, роботи й самого життя. Висновки Лісабонського саміту підтверджують, що успішний перехід до економіки й суспільства, які базуються на знаннях, має супроводжуватися процесом безперервної освіти–навчаннямупродовжжиття(lifelonglearning).

Отже, актуальність розробки проблеми неформальної освіти й урахування її результатів (поряд із результатами формальної освіти) значно посилилася у зв'язку з розвитком ідей безперервної освіти. Ті знання й навички, що людина отримала в дитинстві й юності, не гарантують успіху на все життя. І навіть періодичне підвищення кваліфікації ще не є вирішенням проблеми.

Безперервна освіта розглядає процес навчання як постійний континуум «із колиски до смерті». І його основою слугують ті базові навички, які людина отримує в молодості. В інформаційному суспільстві ці навички мають бути переглянуті й

розширені. До них треба додати вміння вчитися й бажання продовжувати своє навчання самостійно.

Проте, щоб підтримати таке бажання, людині необхідний позитивний навчальний досвід у молодому віці, а також практичні можливості продовжувати своє навчання. Чи навряд люди захочуть учитися надалі, якщо вони мають негативний досвід у школі або університеті, якщо освітні заклади знаходяться далеко від дома або працюють у незручний час, або методи, що використовуються, не враховують досвід дорослого учня та його особистісні й культурні особливості. Отже, особистісна мотивація до навчання й наявність різноманітних освітніх ресурсів є ключовими факторами безперервної освіти. Необхідно розвивати не лише пропозиції, але й попит на освітні послуги, особливо, серед тих, хто досі був неактивно залученим до процесу навчання.

Досі у формуванні освітньої політики враховувалася лише формальна освіта, а іншим двом категоріям не приділялася увага. Континуум безперервної освіти робить неформальну й інформальну освіту рівноправними учасниками процесу навчання. Наприклад, те, що комп'ютери, у першу чергу, захопили сферу домашнього користування та стали міцним ресурсом індивідуального пізнання світу, підкреслює значення інформальної освіти й доводить її величезні ресурси. Термін «освіта впродовж життя» виділяє часовий фактор безперервної освіти. Нещодавно з'явився й термін «освіта шириною в життя» (lifewide learning), який підкреслює не лише постійність процесу навчання, але й розмаїття його форм: формальна, неформальна й інформальна. Він указує на те, що навчання може бути одночасно приємним й корисним та відбуватися як в освітній організації, так і в родині, серед друзів, на робочому місці або у клубі за інтересами. Отже, важливу роль у неформальній освіті відіграє особливе середовище, що створюється з конкретними педагогічними цілями.

Межі між формальною й неформальною освітою не завжди чітко простежуються: у структурах формальної освіти є аспекти неформальної – такі, як залучення непрофесіоналів як учителів, участь батьків або членів громади в навчальному процесі або в керівництві школою.

Здійснений аналіз дозволяє не лише виявити зв'язок поняття «неформальна освіта» із дискурсом освіти впродовж життя, а й виділити відмінні риси неформальної освіти порівняно з формальною, а саме:

– орієнтація на конкретні освітні запити різних соціальних, професійних, демографічних груп населення;

– переважно короткострокове висунення цілей, що обмежуються географічно, контекстуально або складом групи (категорією людей);

– широка участь і неоднорідність цільових груп;

– самоокупність і запрошення викладачів-добровольців або позаштатних викладачів, залучення непрофесіоналів з оплатою або на добровільних основах;

– функціональний характер змісту, його чутливість до місцевого середовища і здатність чуйно реагувати на його потреби;

– гнучкість у здійсненні – в організації й методах навчання;

– відсутність примусового характеру, базування на власній мотивації й активності людей;

– високий особистісний смисл навчання та внутрішня відповідальність тих, хто навчається, за результати освітньої діяльності;

– розвиток якостей особистості, що забезпечують сприятливі передумови для достойного особистого життя, а також успішної участі в суспільному та трудовому житті;

– забезпечення можливості краще розуміти й, якщо потрібно, змінювати навколишню соціальну структуру;

– розвиток мобільності в умовах сучасного світу, що швидко змінюються;

– самооцінка тими, хто навчається, отриманих результатів на основі значимих для них критеріїв;

– стосунки між тими, хто навчається, і тими, хто навчає, на основі взаємної поваги й демократичної культури.

Висновки. Висвітлено генезу ідей безперервної освіти у світовій психолого-педагогічній думці (Дж. Дьюї, Т. Джефф та М. Смит, Ф. Кумбс та М. Ахмед, В. Масик та К. Уоткінс, М. Ноулз, А. Роджерс та К. Роджерс, Т. Сімкінс, П. Фордхем та ін.) та виявлено нерозривний зв'язок поняття «неформальна освіта» із дискурсом освіти впродовж життя.

З'ясовано, що неформальна освіта – це організована, структурована, неінституціалізована (без ознак шаблону) діяльність, що розрахована на суб'єктів цільової групи, здійснюється епізодично й короткостроково та призначена для досягнення певного набору цілей.

Виявлено відмінні риси неформальної освіти у співвідношенні з формальною, а саме: орієнтація на конкретні освітні запити різних груп населення; переважно короткострокове висунення цілей; широка участь і неоднорідність цільових груп; самоокупність і запрошення не лише позаштатних викладачів, а й непрофесіоналів;

функціональний характер змісту з урахуванням специфіки місцевого середовища; гнучкість у здійсненні; відсутність примусового характеру, мотивація, активність, високий особистісний смисл та внутрішня відповідальність тих, хто навчається; розвиток особистісних якостей та мобільності людини; самооцінка освітніх результатів; демократичні стосунки учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарук А. Неформальна освіта дорослих у країнах ЄС. *Педагогічні науки*. 2012. Вип. 54. С. 31–36.
2. Євтухова Т. А., Левіт Д. А. Неформальна освіта педагога в контексті реалізації концепції освіти впродовж життя. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 82. С. 50–54.
3. Іонова О.М., Лупаренко С.Є. Саморозвиток учителя школи у процесі неформальної та інформальної освіти. *Теорія та методика навчання та виховання*: зб. наук. праць. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2021. Вип. 53. С. 39–50.
4. Ісаєва О. Зміст і характеристика поняття «неформальна освіта педагога». *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 2018. Vol. 1. С. 48–54.
5. Освіта протягом життя: світовий досвід і українська практика. Аналітична записка. URL : <http://old2.niss.gov.ua/articles/252/> (дата звернення: 15.03.2023 р.)
6. Павлик Н.П. Теорія і практика організації неформальної освіти майбутніх соціальних педагогів : [монографія]. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2018. 350 с.
7. CEDEFOP (European Centre for the Development of Vocational Training. Lifelong learning: citizens' view. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2003. URL: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_185_en.pdf (дата звернення: 10.03.2023 р.)
8. Coombs P., Ahmed M. *Attacking Rural Poverty. How non-formal education can help*, Baltimore : John Hopkins Press, 1974. 292 p.
9. European Commission. Making a European area of lifelong learning a reality. Communication from the Commission 678. Brussels. 2001. 40 p.
10. Fordham P. E. Informal, non-formal and formal education programmes. *ICE301 Lifelong Learning Unit 2*. London : YMCA George Williams College, 1993. Vol. 2.
11. Jeffs T., Smith M. K. (eds.). *Using Informal Education. An alternative to casework, teaching and control?* Milton Keynes : Open University Press, 1990. 156 p.
12. Knowles M. S. *The modern practice of adult education: From pedagogy to androgogy*. Englewood Cliffs : Prentice Hall/Cambridge, 1980. 400 p.
13. A Memorandum on Lifelong Learning. Commission of the European Communities. 2000. URL: https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (дата звернення: 15.03.2023 р.)
14. Nonformal Education. *Glossary of Adult Learning in Europe* / Ed. by P. Federighi. Hamburg: UNESCO Institute for Education, 1999. P. 23. URL: <http://www.eaea.org/index.php> (дата звернення: 15.03.2023 р.)
15. Nonformal education (NFE). Information collection and exchange. Washington: the Peace Corps Center for Field Assistance and Applied Research, 2004. 90 p.
16. Recognition and validation of non-formal and informal learning for VET teachers and trainers in the EU Member States. Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 78 p.
17. Rogers C. R. *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. Columbia. Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company, 1969. 358 p.
18. Rogers A. Non-formal education: flexible schooling or participatory education (CERC studies in comparative education). New York: Springer science + Business Media, 2005. 308 p.
19. Romi Sh., Schmida M. Non-formal education : a major educational force in the postmodern era. *Cambridge Journal of Education*. 2009. № 39. P. 257–273.
20. Simkins T. *Non-Formal Education and Development. Some critical issues*, Manchester: Department of Adult and Higher Education, 1977. 77 p.
21. Strategic framework – Education & Training 2020. URL : http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en (дата звернення: 15.03.2023 р.)
22. Watkins K., Marsick V. *Informal and Incidental Learning in the Workplace*. London, 1990. P. 12.

REFERENCES

1. Goncharuk A. (2012). Neformalna osvita doroslyh u krainah ES [Non-formal adult education in the EU]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*, 54. С 31–36. [in Ukrainian].
2. Yevtukhova T. A., Lievit D. A. (2021). Neformalna osvita pedahoha v konteksti realizatsii kontsepsrii osvity vprodovzh zhyttia [The non-formal teacher education in the context of implementing the concept of the lifelong education]. *Naukovy chasopys NPU imeni Dragomanova. Seriiia 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific journal of M.P. Dragomanov National Pedagogical University. Series 5 Pedagogical Sciences: Realities and Perspectives*, 82, 50–54. [in Ukrainian].
3. Ionova O. M., Luparenko S. Ye. (2012). Samorozvytok uchytielia shkoly u protsesi neformalnoi ta informalnoi osvity [School teacher's self-development in the process of non-formal and informal education] *Teoriia ta metodyka navchannia ta vyhovannia: zb. nauk. pr. – Theory and methodics of upbringing and training: coll. of science papers*, 53, 39–50. [in Ukrainian].

4. Isaieva O. (2018). Zmist i harakterystyka poniattia “neformalna osvita pedahoha” [Content and characteristics of the concept of “teacher’s non-formal education”]. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*, 1, 48–54. [in Ukrainian].
5. Osvita protiagom zhyttia: svitovyi dosvid i ukrainska praktyka. Analitychna zapyska [Lifelong education: world experience and Ukrainian practice. Analytical note]. Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/articles/252/> (available 15.03.2023). [in Ukrainian].
6. Pavlyk N.P. (2018). Teoriia i praktyka organizatsii neformalnoi osvity maibutnih sotsialnyh pedahohiv [Theory and practice of organizing informal education of future social pedagogues]. Zhytomyr: Publishing House of I. Franko State University. [in Ukrainian].
7. CEDEFOP (European Centre for the Development of Vocational Training (2003). Lifelong learning: citizens’ view. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities. Retrieved from http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_185_en.pdf (available 10.03.2023).
8. Coombs P., Ahmed M. (1974). *Attacking Rural Poverty. How non-formal education can help*, Baltimore: John Hopkins Press, 1974. [in English].
9. European Commission. (2001). Making a European area of lifelong learning a reality. Communication from the Commission 678. Brussels.
10. Fordham P. E. (1993). Informal, non-formal and formal education programmes. ICE301 Lifelong Learning Unit 2. London: YMCA George Williams College, 2.
11. Jeffs T., Smith M. K. (eds.). (1990). *Using Informal Education. An alternative to casework, teaching and control?* Milton Keynes: Open University Press.
12. Knowles M. S. (1980). *The modern practice of adult education: From pedagogy to androgogy*. Englewood Cliffs: Prentice Hall/Cambridge.
13. A Memorandum on Lifelong Learning. (2000). Commission of the European Communities. Retrieved from https://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (available 15.03.2023).
14. Nonformal Education. (1999). *Glossary of Adult Learning in Europe* / Ed. by P. Federighi. Hamburg: UNESCO Institute for Education, 23. Retrieved from <http://www.eaea.org/index.php> (available 15.03.2023).
15. Nonformal education (NFE). (2004). Information collection and exchange. Washington: the Peace Corps Center for Field Assistance and Applied Research.
16. Recognition and validation of non-formal and informal learning for VET teachers and trainers in the EU Member States. (2007). Luxembourg : Office for Official Publications of the European Communities.
17. Rogers C. R. (1969). *Freedom to Learn: A View of What Education Might Become*. Columbia. Ohio: Charles E. Merrill Publishing Company.
18. Rogers A. (2005). *Non-formal education: flexible schooling or participatory education (CERC studies in comparative education)*. New York: Springer science + Business Media.
19. Romi Sh., Schmida M. (2009). Non-formal education : a major educational force in the postmodern era. *Cambridge Journal of Education*, 39. 257–273.
20. Simkins T. (1977). *Non-Formal Education and Development. Some critical issues*, Manchester: Department of Adult and Higher Education.
21. Strategic framework – Education & Training 2020. Retrieved from http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework_en (available 15.03.2023).
22. Watkins K., Marsick V. (1990). *Informal and Incidental Learning in the Workplace*. London.